
МОВА В ДІАЛОЗІ КУЛЬТУР

Отримано: 2 червня 2026 р.

Прорецензовано: 12 червня 2026 р.

Прийнято до друку: 20 червня 2026 р.

Email: mariana.bondar@knlu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2463-6308>

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2026-30\(98\)-129-134](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2026-30(98)-129-134)

Бондар М. В. Лексико-тематичні групи й функціональні особливості перекладацької виноски в романі Іскандера Пали «Смерть у Вавилоні кохання в Стамбулі». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*: серія «Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2026. Вип. 30(98). С. 129–134.

УДК: 811.512.161'255.4'38

Бондар Мар'яна Володимирівна,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри східної і слов'янської філології,
Київський національний лінгвістичний університет

ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ Й ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ВИНОСКИ В РОМАНІ ІСКЕНДЕРА ПАЛІ «СМЕРТЬ У ВАВИЛОНІ КОХАННЯ В СТАМБУЛІ»

Стаття присвячена специфіці перекладацької виноски як одного зі способів перекладу, аналізу лексико-тематичних груп слів, що коментуються, та функціональних особливостей перекладацьких виносок у романі Іскандера Пали «Смерть у Вавилоні кохання в Стамбулі», перекладеного українською мовою Олесем Кульчинським. Було встановлено, що жанрова приналежність твору (інтелектуальний бестселер), рівень освіченості автора, енциклопедизм багато в чому визначають необхідність появи та кількість перекладацьких виносок, особливо якщо враховувати інший лінгвокультурний простір, відмінності у релігійному світогляді, перелік прецедентних текстів та знакових персоналій, з якими невідомий український читач незнайомий або має дуже загальні уявлення. Текст художнього перекладу, що став об'єктом лінгвістичного та перекладацького аналізу, є зразком поєднання трьох варіантів пояснення, коментування у тексті твору: внутрішньотекстового (у вербальній структурі тексту-перекладу), підтекстового (посторінкових) та позатекстового у вигляді глосарію, у якому повторюється визначення деяких реалій, що тлумачилися у інших двох типах виносок. Проаналізований нами матеріал засвідчив розмаїття лексико-тематичних груп перекладацьких виносок, що презентують як безеквівалентну лексику турецької мови, так і подають загальну енциклопедичну інформацію. Значна частина лексики, яка потребує пояснення, є архаїзмами та історизмами. Перекладацька виноска – один із важливих способів перекладу інтелектуальних бестселерів, що вимагає професійної майстерності перекладача, розуміння необхідності усунення потенційних лагун при сприйнятті тексту-перекладу. Виноска може мати різне функціональне навантаження: пояснення, тлумачення, уточнення, доповнення, коментар тощо. Містить різну за характером інформацію: лінгвокраїнознавчу, історико-культурну, власне лінгвістичну. Реалізується у типових моделях, що характеризуються наявністю сталих компонентів. Перекладацька виноска співіснує в тексті-перекладу з іншими формами коментування (внутрішньотекстовим та позатекстовим у вигляді глосарію). Це, у свою чергу, потребує уніфікації підходів подачі матеріалу тощо.

Ключові слова: перекладацька виноска, посторінкова зноска, позатекстовий переклад, глосарій, лінгвокультурна адаптація.

Mariana Bondar,
Ph.D. in Philology, Associate Professor,
Department of Oriental and Slavic Philology,
Kyiv National Linguistic University

LEXICAL-THEMATIC GROUPS AND FUNCTIONAL FEATURES OF THE TRANSLATOR'S FOOTNOTE IN ISKENDER PALA'S NOVEL «DEATH IN BABYLON LOVE IN ISTANBUL»

The article is devoted to the specificity of the translator's footnote as one of the methods of translation, the analysis of lexical-thematic groups of words that are commented on, and the functional features of the translator's footnotes in the novel by Iskender Pala "Death in Babylon Love in Istanbul", translated into Ukrainian by Oles Oles Kulchynsky. It was established that the genre of the work (intellectual bestseller), the level of education of the author, and encyclopedism largely determine the necessity of the appearance and number of the translator's footnotes, especially if we take into account a different linguistic and cultural space, differences in religious worldview, a list of precedent texts and iconic personalities with whom an unprepared Ukrainian reader is unfamiliar or has very general ideas.

The text of the literary translation, which has become the object of linguistic and translation analysis, is an example of a combination of three options for explanation, commenting in the text of the work: intratextual (in the verbal structure of the translated text), subtextual (on the page) and extratextual in the form of a glossary, in which the definition of some realities that were interpreted in the other two types of footnotes is repeated. The material analyzed by us has shown the diversity of lexical and thematic groups of the translator's footnotes, which present both the non-equivalent vocabulary of the Turkish language and provide general encyclopedic information. A significant part of the vocabulary that requires explanation is archaisms and historicisms. A translator's footnote is one of the important ways of translating intellectual bestsellers, which requires the professional skill of the translator, an understanding of the need to eliminate potential gaps in the perception of the translated text. A footnote can have different functional load: explanation, interpretation, clarification, addition, comment, etc. It contains information of different nature: linguistic, regional, historical and cultural, linguistic. It is implemented in typical models

characterized by the presence of fixed components. A translation footnote coexists in a translated text with other forms of commenting (intratextual and extratextual in the form of a glossary). This, in turn, requires unification of approaches to presenting the material, etc.

Keywords: translator's footnote, page-by-page footnote, extratextual translation, glossary, linguistic and cultural adaptation.

Актуальність теми. Сучасна література тяжіє до глибоко інтелектуальних текстів, які не лише можуть викликати в читача труднощі у сприйнятті вербальної структури тексту іншого лінгвокультурного простору (типологічно різні культури з відмінними світоглядними уявленнями, релігіями; східна та західна парадигма; християнство та іслам тощо), а й вимагають певного інтелектуального рівня, володіння лінгвокультурою інформацією, енциклопедичними знаннями, вільного оперування як загальнонауковою термінологією, так і вузькоспеціальною. Автор таких текстів задає певний рівень, занурює читача у близьку йому професійну сферу (історія, релігієзнавство, соціологія, політологія, мистецтвознавство літературознавство, та ін.).

Для того щоб донести складний зміст твору, перекладач вдається до коментування, пояснення, тлумачення потенційно можливих лакун, що можуть стосуватися власне лінгвістичного, лінгвокультурного, лінгвокраїнознавчого, історико-культурного аспектів. Часом мова йде про загальну інформацію, часом про часткову, у ролі доповнення, уточнення.

Вивчення паратекстуальних компонентів розкриває багатоструктурний характер тексту-перекладу, наявність додаткової інформації, поданої не автором, а перекладачем, що є своєрідним перемиканням лінгвокультурних кодів з «чужого» на «своє», з незрозумілого на відоме, з нового на дане.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській лінгвістиці не так багато праць, присвячених саме перекладацькій виносці (зносці), проте це не стало на заваді появі синонімічних термінів: «перекладацька зноска», «перекладацька виноска», «перекладацька примітка» видового поняття по відношенню до родового «перекладацьке коментування», «перекладацький коментар», «експлікація». Учені пропонують різні класифікації типів коментування з урахуванням їх функціонального призначення, характеру основної інформації, місця розташування в тексті.

І. Фролова та А. Углевата вивчали функціональний аспект виносок у художньому перекладі, поділяючи їх за семантико-когнітивними характеристиками на енциклопедичні, лінгвокультурні та додаткові (Фролова, & Углевата, 2020).

О. Приймачок проаналізувала перекладацьке коментування (на матеріалі перекладацьких приміток Лесі Українки до її перекладів оповідань І. Франка), зокрема визначила типи коментарів (використовуючи як синонімічний термін «примітки»): посторінковий (підрядковий) тип коментаря, позатекстове коментування у вигляді словничків чи приміток та внутрішньотекстове коментування; власне лінгвістичний, історико-культурний, лінгвокраїнознавчий типи коментарів. Найбільший інтерес викликає саме лінгвокраїнознавчий аспект коментування, що покликаний розтлумачити лексичні та фразеологічні одиниці (Приймачок, 2016).

В. Городецька, Н. Малюга також послуговуються терміном перекладацьке коментування, вирізняючи лінгвосоціотичне, культурологічне та історичне коментування (Городецька, & Малюга, 2021).

А. Буднік, Н. Босак під час опрацювання художнього твору в іншомовній аудиторії, визначення його екстралінгвістичних та лінгвістичних параметрів, виділили такі типи коментарів: а) реальний коментар, на позначення реалій матеріальної та духовної культур, життя суспільства, що відображено у художньому творі – факти, історичні імена, події тощо; б) історико-літературний коментар, що розкриває смисл та художні особливості твору, його значення та місце у художній системі автора та всього історико-літературного процесу; в) словниковий коментар, що тлумачить семи, мовленнєві звороти тощо; г) текстологічний коментар, що містить відомості текстологічного характеру; г) історико-текстологічний коментар про історію створення та вивчення художнього твору; д) біографічний коментар про необхідні для сприйняття та аналізу факти біографії автора; е) мовний та стилістичний (Буднік, & Босак, 2021: 51).

М. Сокол розглядає примітку та коментар як паратекстуальні компоненти й виокремлює: автентичні авторіальні, вигадані авторіальні, апокрифальні авторіальні, а також автентичні алографічні (від перекладача) коментарі та примітки (Сокол, 2009: 296).

Дослідження перекладацької виноски мають як загальнотеоретичний характер, так і практичний, іноді можуть обмежуватися розрядом слів, які коментуються, зокрема онімами (Вітяк, 2022).

Мета статті – визначити специфіку перекладацької виноски як одного із способів перекладу, лексико-тематичні групи та функціональні особливості перекладацьких виносок у романі Іскандера Пали «Смерть у Вавилоні Коханця в Стамбулі».

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: зібрати та систематизувати перекладацькі виноски; класифікувати їх за тематичним принципом; проаналізувати специфіку та закономірності їх появи у тексті та введення в загальну структуру перекладу.

Матеріалом слугував переклад Олесем Кульчинським роману Іскандера Пали «Смерть у Вавилоні Коханця в Стамбулі», який побачив світ у харківському видавництві «Фоліо» у 2019 році.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перекладацька виноска (зноска, примітка) – це позатекстовий коментар (пояснення), яким супроводжується переклад тексту-оригіналу і який може бути винесений вниз сторінки (посторінковий, підрядковий) або поданий в кінці тексту як словник (госарій) (післятекстовий).

Посторінковий варіант подачі перекладацьких виносок зручний у використанні, бо дає можливість пробігти інформацію очима відразу. Госарій зручний для текстів, перенасичених культурними реаліями, що мають високий ступінь частотності, й недоцільно дублювати пояснення, проте за потреби читач може звернутися до госарію, де всі одиниці подаються в алфавітному порядку.

З таких міркувань перекладач Іскандера Пали Олесь Кульчинський з перших сторінок перекладу зазначає: «Тут і далі – примітки перекладача. Див. також наприкінці книжки госарій основних османських та загалом близькосхідних термінів, роз'яснених безпосередньо в рядках суцільного перекладу або в примітках далі. Позаяк значна частина термінів уряди-годи повторюється, госарій укладено для того, щоб читачу не доводилось гортати сторінки книжки назад у пошуках їхніх тлумачень та мати змогу краще ознайомитися з османською минувиною» (Пала, 2019: 5-6).

Нами було встановлено взаємозв'язок між жанром твору та необхідністю перекладачу вдатися до цього способу перекладу. Жанрова приналежність тексту, а відтак ступінь частотності лінгвокультурних реалій, визначає кількісний показник

зноски як засобу перекладу. Залежно від того, чи це історичний твір, чи твір на сучасну тематику, чи пов'язаний із релігією, чи «нейтральний». Також впливає «енциклопедизм» автора художнього твору, бо мова йде про інтелектуальні бестселери, що апріорі розраховані на певного читача, який або вже має відповідні знання, уявлення, або завдяки перекладацькому коментуванню зможе зануритися у багатопланову структуру тексту. І мова йде не лише про загальні енциклопедичні знання (історичні періоди, персоналії, географічні назви), а й суто лінгвокультурні (реалії іншого лінгвокультурного простору).

Найбільш розлогого пояснення потребуватимуть історичні реалії та релігійна лексика (особливо з урахуванням відмінностей у релігіях турків та українців). Такі зноски мають як пояснювальний, так і доповнючий характер.

Роман Іскендера Пали «Смерть у Вавилоні Кохання в Стамбулі» є зразком сучасного інтелектуального бестселера, у якому знайшов своє відображення енциклопедизм автора, професора диванної (османської) поезії, вільне оперування вузькоспеціальною термінологією.

У процесі аналізу перекладацьких виносів у перекладі Олесем Кульчинським роману Іскендера Пали «Смерть у Вавилоні Кохання в Стамбулі» ми встановили загальні особливості цього способу перекладу.

Нами було визначено класи слів, для передачі змісту яких перекладач вдається до перекладацької виноски. А саме: соціальні гоноративи, військові звання, державні посади, титули, назви державних органів влади, назви адміністративних та територіальних одиниць, їх очільників, назви грошових одиниць та мір ваги, назви професій та соціальних станів, назви обслуговуючого персоналу та адміністрації як палацу загалом, так і гарему зокрема, музичні та літературознавчі терміни, міфологеми, назви земельних ділянок відповідно до їх функціонального призначення, назви частин приміщення та предметів побуту, назви національного одягу, взуття та аксесуарів, велика група релігійної лексики (релігійні титули, звання, посади, назви частин Корану, різновидів молитов, місяців мусульманського місячного календаря тощо), топоніми, назви свят, прецедентні імена, назви важливих історичних періодів (хрононіми). Деякі з цих турецьких слів у лексикографічних словниках мають ремарки «історизм», «архаїзм» та належать до пасивного складу турецької лексики.

Специфіка цього способу перекладу також полягає в тому, що слово безпосередньо в тексті твору стоїть у необхідній граматичній формі (оскільки мова йде про іменники, то у певному відмінку, числі тощо), а у посторічковій чи позатекстовій виносці слово обов'язково подається у вихідній формі та пишеться з великої літери, пояснення подається після тире. У верхніх індексах перед вихідною формою у примітці відображається її номер, нумерація ведеться для кожної сторінки окремо (навіть якщо вона одна на сторінці), а не є загальною для всього тексту. Проте є певні відступи від правила. Власна назва може не повторюватися у виносці, а відразу подаватися пояснення: у тексті згадується *Хумай*, а зноска виглядає таким чином: «*Чарівний птах у міфах Близького та Середнього Сходу, провісник щастя*» (Пала, 2019: 15); *Гюррем*, а у зносці: «*Роксолана, або Гюррем-султан – дружина Сулеймана I Пишного, султана Османської імперії*» (Пала, 2019: 98).

Іноколи вказується граматична форма множини в мові-оригіналі (особливо це актуально, коли лексема в однині має закінчення, яке за фонетичним оформленням подібне до форми множини в українській мові): «*Бостанджи (тур. садівник, мн. бостанджилар) – особиста гвардія султана, що охороняла його та палац, виконуючи й інші доручення*» (Пала, 2019: 8); «*Балтаджи (тур.) – сокирник. Зюлюфлю балтаджилар (османотур.) – сокирники з пасмами. Названі так за те, що попід шапками біля вух мали два довгі пасма волосся. Корпус служив у ендеруні, внутрішній частині Топкапи з другої половини XVI ст.*» (Пала, 2019: 137). Або навпаки, коли перекладач використав запозичену турецьку лексему у формі множини відповідно до правил мови-реципієнта, у виносці подається вихідна форма в турецькій мові: «*Чаріки (тур. одн. чарик) – капці з невичищеної шкіри домашньої худоби, що затягувалися шкіряною смужкою або мотузкою, протягнутою через пророблені в них отвори*» (Пала, 2019: 57).

У перекладацькій виносці після слова, яке потребує пояснення, у дужках або після коми та сполучника *або*, чи в останньому реченні в конструкції «*те саме, що ...*» можуть подаватися синонімічні слова: «*Ага гарему (гарем агаси або кизлар агаси) – головний чорний євнух палацу*» (Пала, 2019: 97); «*Бостанджибаши (османотур.) – старшина або ж очільник корпусу бостанджи. Те саме, що бостанджи-ага*» (Пала, 2019: 137); «*Рамадан (араб.), або Рамазан – дев'ятий місяць мусульманського календаря; найважливіший і найурочистіший для мусульман, позаяк протягом усіх його тридцяти днів дотримуються суворого посту*» (Пала, 2019: 201).

Перекладач може подавати кілька значень багатозначного слова та вказувати, у якому значенні слово вжито у даному контексті через моделі «*Тут: / – ...*», «*Тут ідеться про ...*»: «*Сіпагі – 1) важкоозброєний вершник, військовий, якого держава наділяла тимаром; 2) також назва вояків кінного підрозділу яничарського корпусу*» (Пала, 2019: 62); «*Левенди (османотур.) – 1) особи без землі й роботи; 2) сухопутні або морські розбійники; 3) вояки морського флоту. Тут: у третьому значенні*» (Пала, 2019: 178); «*Чавуш (тур.) – 1) службовець османського палацу, посланець для особливих доручень, який часто dopravляв накази падишага в провінції. Також брав участь у дипломатичних місіях; 2) вояка, приналежний до військового корпусу чавушан, що складався з кінноти та піхоти водночас. Тут ідеться про чавушів, що брали участь у султанських церемоніях*» (Пала, 2019: 10); «*Ага (тур.) – 1) шанобливе «пан»; 2) керманіч, господар, пан; 3) головний слуга в маєтку; 4) старшина у війську. Тут – головний очільник яничарського війська*» (Пала, 2019: 10).

Іноді може даватися додатковий коментар про зміну семантики з компонентами «*початково вживався щодо*», «*початково відома як*» або ж «*згодом також*»: «*Челебі (тур.) – титул шанованої та впливової особи, вищого духовенства, високоосвіченого представника знатної верстви, письменника тощо. Початково вживався щодо османських принців*» (Пала, 2019: 127); «*Маджун – м'яка, солодка й барвиста паста, приготована з прянощами та медом, початково відома як фармацевтичний засіб*» (Пала, 2019: 68); «*Пейки (османотур., перс.) – гінци, листоноші падишага й палацу; згодом також – озброєні піші супровідники султана під час його процесій*» (Пала, 2019: 234).

Можливе контекстуальне уточнення семантики того чи іншого слова: «*Дамат (тур.) – тут: султанський зять*» (Пала, 2019: 126); «*Кятя (османотур.) – тут: економ, наглядач*» (Пала, 2019: 18); «*Кіра – у житті Османів жінки-юдейки, що, мешкаючи поза палацом, забезпечували гарему зв'язок із зовнішнім світом. Передусім кіри служили гаремним жінкам як торгові агентки, отож вели фінансові справи дружин або матерів султанів. Тут ця назва виступає і як ім'я. Окрім того, автор поєднує історії різних кір в одну*» (Пала, 2019: 223).

Перекладацька виноска може бути складною за своєю природою, пояснювати відразу кілька понять (пояснення через тире), презентувати цілий клас слів, об'єднаних тематично: «*Нішанджи (османотур.) – член дивану – державної ради*

можновладців при султанові – відповідальний за видання указів від імені султана (**ферманів**). Нішанджи особисто завіряв укази падишага, виписуючи на них його монограму – **тузру** або ж **нішан**, звідси й походить його назва» (Пала, 2019: 12); «**Газель** – у літературі східних народів ліричний вірш невеликого розміру. Може налічувати від п'яти до п'ятнадцяти двовіршів (**бейтів**), однак зазвичай йому притаманні дванадцять. Газелі складають за метричною схемою арузу: аа, ба, ва, га тощо» (Пала, 2019: 13); «**Валі** (араб., османотур., пер.) – управитель **вілаєту** (краю, країни), основної та найбільшої адміністративно-територіальної одиниці Османської імперії, що приходить на зміну попередній – **еялету** – в XI ст. Але й до XIX ст. термін вілаєт часто фігурує як синонімічний до **еялету** – провінції під управлінням **бейлербея** (бея над беями). Відтак і слово «валі» вживається на позначення чільника провінції стосовно епохи, що передує XIX століттю. Також регіональний правитель в Ірані доби династії Сефевідів (1502–1722). Арабський за походженням термін, загалом поширений у багатьох країнах Близького та Середнього Сходу» (Пала, 2019: 9); **Теннуре** – біле вбрання з широкими спідничними подолами суфіїв ордену Мевлеві, в якому вони виконували ритуал кружляння – **сема**» (Пала, 2019: 285).

Особливий інтерес становлять випадки, коли подається зіставлення з іншими реаліями з компонентом «на відміну від»: «**Ага гарему** (гарем агаси або кизлар агаси) – головний чорний євнух палацу, глава чорних євнухів, які охороняли гарем султана, **на відміну від** аги бабюссааде – головного білого євнуха» (Пала, 2019: 97); «**Поезія дивану** – та, яка писалася при дворах османського володаря й знаті, **на відміну від** суфійської й народної» (Пала, 2019: 290).

У зв'язку зі специфікою етимології лексики турецької мови (значна кількість слів запозичена з перської, арабської або презентує певний період становлення та розвитку турецької мови (османська, османотурецька)) перекладач подає інформацію про походження тієї чи іншої лексеми: «**Ханим** (**осман., тур.**) – пані, панна, шаноблива назва жінки, притаманна звертанням» (Пала, 2019: 128); «**Диван** (**перс., османотур.**; оригінально *dīvān* (діван) у перській та османотур. мовах) – в Османській імперії очолювана великим візиром рада при султанові, що виконувала функції центрального уряду» (Пала, 2019: 16); «**Зіль**, або сагати (**араб.**) – невеличкі тарілочки-брязкальця діаметром у лічені сантиметри, часто виготовлені з латуні» (Пала, 2019: 127); «**Ашк** (**араб., османотур.**) – кохання, любов» (Пала, 2019: 405). Часом з уточненням семантики у мові-джерелі: «**Каймакам** (араб. «**місцєблоститєль**») – замісник саоразма (великого візира) на час участі того у воєнних походах (Пала, 2019: 308); **Аят** (араб. **знак, диво, знамення**) – найменший відокремлений текст, вірш Корану» (Пала, 2019: 193); «**Азаб** (араб. **неодружений/незаміжня**) – морські піхотинці та вартівні на османському флоті й корабельні» (Пала, 2019: 405); «**Кита** (араб. **шмат, уривок**) – жанр близькосхідної поезії; невеликий вірш від двох до десяти бейтів на якусь одну тему. Кита могли й бути частиною якоїсь поеми або ж складатися з них за формою» (Пала, 2019: 56); «**Багнаме** (від араб. «**баг**» – **статева пристрасть** та **перс.** «**наме**» – **письмо**) – книжка на сексуальну тематику з ілюстраціями еротичного та порнографічного змісту» (Пала, 2019: 405); **Гюльхане** (османотур.) – від тур. «**гюль**» – **троянда** та **перс.** «**хане**» – **оселя**. Дослівно «**оселя троянд**» (Пала, 2019: 376); «**Кесікбаши** – тур. «**відтята голова**». Дастани «Кесікбаши» – тюркські героїко-релігійні поеми, головний герой яких – витязь з відтятою головою» (Пала, 2019: 403).

Частотним у перекладацьких виносках є дослівний переклад: «**Куббеалти** (тур. **попід банею**) – приміщення зборів державної ради – дивану – Османської імперії, збудоване за часів Мегмеда I, відтак перебудоване за Сулеймана Кануні на території другого двору султанського палацу Топкапи» (Пала, 2019: 97); «**Арз одаси** (тур. **покій петицій**) – місце зустрічі султана з членами дивану та закордонними послами, гінцями тощо» (Пала, 2019: 105); «**Балкапани** (тур.) – **дослів.: великі ваги на мед**» (Пала, 2019: 147).

Перекладач також може пояснювати калькований варіант перекладу: «**Міськими хлопцями**», або ж «**sehir oğlanlar**» (тур.) в османській культурі кликали не лише придворних митців, але й чоловіків нетрадиційної сексуальної орієнтації, відомих своїми статевими забавами або послугами» (Пала, 2019: 324). Або ж брати для пояснення один з компонентів: «Утім, «матбах-и шеріф» обителі складалася лише з однієї кухні, де готували їсти. Але насправду тут містилося її серце, своєрідний центр управління. Відповідав за кухню **ашічі**²-деде, найавторитетніша особа в текке після шейха. Під його орудою на ній працювали дервіші, звані «старшинами **оджаку**»³» (Пала, 2019: 338) – у виносках: «¹Почесна кухня (османотур.). ²Ашічі (тур.) – кухар. ³Оджақ (тур., османотур.) – вогнище, місце для нього, піч. В османській термінології це слово також застосовувалося до військових, передусім яничарських корпусів» (Пала, 2019: 338). Можливий також додатковий коментар щодо функціонування цього слова в українській мові: «**Аманат** – довірена, вручена на збереження річ. Арабське за походженням слово як запозичення з турецької мови **вживалося й у давньоукраїнській мові**» (Пала, 2019: 11).

Уточнювальна інформація може стосуватися змісту певного жанру, різновиду: «**Затим чаклун запхав голову в зашморг і заходився читати шагаду**² – ісламський символ віри» – у виносці: «²Складається зі слів: «Немає бога, крім Аллага, і Мугаммад – його пророк» (Пала, 2019: 286).

Цікаву групу коментарів становить власне лінгвістичний коментар (мовні рефлексії): «**Дорогою ж до Гілли, він постарався завчити османотурецькі**¹ відповідники до халдейських літер, що на звороті ремінця його бурдюка» (Пала, 2019: 40) – у виносці: «¹Мова йде про літери османотурецької абетки – видозміненої арабської. Османська, або османотурецька мова – поширена на теренах Османської імперії, попередниця сучасної турецької мови. Її офіційний і літературний варіанти на дев'яносто відсотків склалися з перських і арабських запозичень» (Пала, 2019: 40); **Затим під «sin»** накреслив цифру «60», під «уе» – «10» та біля «he» занотував «5»¹ – у виносці: «**Sin**», «уе», «he» – транслітеровані назви арабграфічних літер османської абетки» (Пала, 2019: 267).

Інтертекстуальність – це риса як модерного, постмодерного тексту, так і перекладу, коли перекладацька виноска пояснює алюзії: «**Нині в Стамбулі кожен, хто тільки заводить мову про кохання, заздалегідь готує містичний футляр на нього так, ніби поцупив мінарет?**²» (Пала, 2019: 112) – у виносці: «²Алюзія до турецької приказки: *Minareyi çalan kılıfını hazırlar* – **Хто краде мінарет, готує на нього мішок. Уживається, щоб застерегти людину від злочину та не попастися на нього**» (Пала, 2019: 112); «**Пишино-зелену весною стамбульську рослинність нині вкривав сніг, і міські мури розділяли морську синь з білою суходолю, буцім тобї на рара тонда**¹» (Пала, 2019: 221) – у виносці: «¹Перекручене *Marra tundi* (лат. «мапа світу») – загальна назва географічних мап європейського Середньовіччя, призначених для наочної ілюстрації християнської картини світобудови» (Пала, 2019: 221); «**Балемез** – різновид великої гармати, назва якої перекладається з турецької мови як «не їж меду», що, утім, є перекрученням італ. *balya mezza*» (Пала, 2019: 262).

У перекладі Олесем Кульчинським роману Іскендера Пали «Смерть у Вавилоні Кохання в Стамбулі» у глосарії (після-текстові коментарі у вигляді словника) подається також пояснення до деяких лексем, що не мають посторінкових приміток, але активно вживаються у тексті та вперше подаються із внутрішньотекстовим поясненням: «Потім Сіявуш-паша, здійснивши **абдест** – **ритуальне омовіння перед намазом** – ішов до мечеті, а решта членів ВТ до обіду поринала в глибокий сон» (Пала, 2019: 269); «... мулла Мегмед – на молитовному килимку, що після **абдесту** готувався до намазу» (Пала, 2019: 280); «Тим часом мулла Мегмед досі здійснив посеред двору **абдест** і вже чинив намаз із двох ракатів» (Пала, 2019: 285); «**Абдест** (від перс. «аб» – вода та «дест» – рука) – ритуальне омовіння перед намазом» (Пала, 2019: 405); «Перепалка ледь не дійшла до **фалаки** – **лупцювання бідолохи палицею по п'ятах**» (Пала, 2019: 200); «**Фалака** (перс., тур.) – жердина, до якої прикріпляли кінцівки ніг, щоб карати ударами по босих п'ятах. Так зване покарання фалакою» (Пала, 2019: 409); «Увечері, де хирку скине, там і переночує; що йому в **кешкюль** – **дерев'яну посудину на пожертви** – кинуть, на те й хліба купить, води з джерела поп'є, якусь ягоду з дерева до рота кине та й далі бредє горами-долинами, іде стежею правди» (Пала, 2019: 88); «Далі ж на них чекав розкішний бенкет із ягнятиною, імбирним пловом та добірними солодоцями, щоб відновити сили – це все купувалося за гроші, зібрані в **кешкюль**, за який служила половина кокосового горіха» (Пала, 2019: 280); «**Кешкюль** – **дерев'яна посудина дерев'яна на пожертви**» (Пала, 2019: 407).

Часом поєднується внутрішньотекстове пояснення однієї лексеми та посторінкова перекладацька виноска до іншої лексеми: «Заледве Мегмед-ефенді переступив поріг зали, оповитої мелодіями ченгів – османських арф – із **сантурами**, половина гостей уній підвелася, а інші по черзі привітали поета строфами з його ж віршів та словами «ласкаво просимо» (Пала, 2019: 19). Інколи без внутрішньотекстового пояснення, коли загальний зміст зрозумілий, бо є пояснення до іншої лексеми: «Законодавця в оточенні солаків та супровідників-гінців – пейків, приставлених як охорона» (Пала, 2019: 126); «Отож ці агенти таємної спецслужби у чині солаків та пейків, що збирали інформацію в місті з виду як жебраки, заледве увійшовши до кімнати, насамперед узяли попід руки Штайгера з Гюнтером» (Пала, 2019: 234). Іноді з незрозумілих причин без будь-яких пояснень у тексті твору: «Спочатку Галіб де-де пробіг очима мій форзац, малюнки ебру, орнаменти й сам папір, змазаний агаром» (Пала, 2019: 347).

Висновки. Як бачимо, перекладацька зноска – це не лише актуальний спосіб перекладу для певних літературних жанрів та у випадку, коли текст-оригінал, перенасичений термінологією, фактичним матеріалом, а також багатофункціональний (пояснення, тлумачення, коментування, уточнення, доповнення), складне за своєю природою явище (складні за своєю структурою виноска), що презентує різнопланову (лінгвокраїнознавчу, історико-культурну, власне лінгвістичну тощо) інформацію про лексеми певних тематичних груп. Було встановлено, що перекладацька виноска має особливості організації (типові моделі побудови) та подачі матеріалу (відразу посторінкова примітка чи від внутрішньотекстового пояснення до фіксації у післятекстовому словничку тощо), а також правила вербального оформлення (індексування, через коми, тире, в дужках, велика-мала літера тощо).

Цей напрям досліджень є перспективним в контексті лінгвокраїнознавчого, перекладацького аналізу безеквівалентної лексики, мовних реалій, викладання турецької мови як іноземної, оскільки не лише розкриває специфіку фонових знань турецьких лексем, а й задає алгоритми роботи перекладача художнього тексту, уніфікує підходи до подачі та оформлення паратекстуальних елементів.

Література:

1. Буднік А., Босак Н. Використання різних типів коментарів у процесі вивчення «Лінгвістичного аналізу художнього тексту» інокомунікантами. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2021. № 1 (134). С. 48–54. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/11515/1/Budnik.pdf>. (дата звернення: 18.06.2026).
2. Вітак Ю. Перекладацький коментар як прийом відтворення онімів у художніх творах. *Українська філологія в контексті розвитку європейської наукової думки*: матеріали всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю присвячені 85-річчю від дня народження професора Дмитра Бучка (10-11 листопада 2022 року). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С. 47–52. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/28021/1/Conf_Filolog_Buchko.pdf. (дата звернення: 18.06.2026).
3. Городецька В., Малуґа Н. Лінгвокультурологічний аспект перекладацького коментування художніх текстів. *Славистичні студії і лінгвістика, літературознавство, дидактика*: зб. наук. праць / голова редколегії Н. В. Подлевська. Хмельницький, 2021. Вип. 9. С. 59–64. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/5387/1/Лінгвокультурологічний%20аспект%20перекладацького%20коментування%20художніх%20текстів.pdf>. (дата звернення: 18.06.2026).
4. Приймачок О. Типи коментарів у перекладах Лесі Українки оповідань Івана Франка. *Лінгвостилістичні студії*. 2016. Вип. 5. С. 171–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ls_2016_5_18. (дата звернення: 18.06.2026).
5. Сокол М. О. Примітка та коментар у системі інтертекстуалізації. *Волинська філологічна: текст і контекст. Інтертекстуальність у системі художньо-філософського мислення: теоретичні та історико-літературні виміри*. 2009. Вип. 7. № 1. С. 293–302. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/36d0eab0-0dfb-4f0a-bd35-f994ec06cd12/content>. (дата звернення: 18.06.2026).
6. Пала І. Смерть у Вавилоні Кохання в Стамбулі: роман / пер. з тур. Олеса Кульчинського. Харків: Фоліо, 2019. 412 с.
7. Фролова І.Є., Углевата А.М. Функціональні характеристики виноска в художньому перекладі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2020. Вип. 92. С. 99–104.

References:

1. Budnik, A., & Bosak, N. (2021). Vykorystannya riznykh typiv komentariv u protsesi vyvchennya «Linhvistychnoho analizu khudozhn'oho tekstu» inokomunikantamy [The use of different types of comments in the process of studying “Linguistic analysis of a literary text” by non-native speakers]. *Naukovyy visnyk Pivdenoukrayins'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushyn'skoho – Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, 1(134)*, 48–54. <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/11515/1/Budnik.pdf> [in Ukrainian].
2. Frolova, I. Ye., & Uhlyevata, A. M. (2020). Funktsional'ni kharakterystyky vynosok v khudozhn'omu perekladі [Functional characteristics of footnotes in literary translation]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Inozemna filolohiya. Metodyka vykladannya inozemnykh mov – Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Foreign Philology. Methods of Teaching Foreign Languages, (92)*, 99–104 [in Ukrainian].
3. Horodets'ka, V., & Malyuha, N. (2021). Linhvokulturolohichnyy aspekt perekladats'koho komentuvannya khudozhnikh tekstiv [Linguistic-cultural aspect of translational commenting on literary texts]. V N. V. Podlev's'ka (Hl. red.), Slavistychni studiyi i linhvistyka, literaturoznavstvo, dydaktyka: zb. nauk. prats' – In N. V. Podlev's'ka (ed.), *Slavic studies and linguistics, literary studies, didactics: collection of*

scientific works. (Vyp. 9, s. 59–64). Khmel'nyts'kyy. <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/5387/1/Linhvokul'turolohichnyy%20aspekt%20perekladats'koho%20komentuvannya%20khudozhnikh%20tekstiv.pdf> [in Ukrainian].

4. Pala, I. (2019). *Smert' u Vavyloni Kokhannya v Stambuli: roman* [Death in Babylon Love in Istanbul: a novel] (O. Kul'chyns'kyy, Trans.). Folio [in Ukrainian].

5. Pryymachok, O. (2016). Typy komentariv u perekladakh Lesi Ukrayinky opovidan' Ivana Franka [Types of comments in Lesya Ukrainka's translations of Ivan Franko's stories]. *Linhvostylistychni studiyi – Linguistic-stylistic studies*, (5), 171–180. http://nbuv.gov.ua/UJRN/lis_2016_5_18 [in Ukrainian].

6. Sokol, M. O. (2009). Prymitka ta komentar u systemi intertekstualizatsiyi [Note and comment in the system of intertextualization.]. *Volyn' filolohichna: tekst i kontekst. Intertekstual'nist' u systemi khudozhn'o-filosofs'koho myslennya: teoretychni ta istoryko-literaturni vymiry* – Volyn philological: text and context. Intertextuality in the system of artistic and philosophical thinking: theoretical and historical and literary dimensions, 7(1), 293–302. <https://evnuir.vnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/36d0eab0-0dfb-4f0a-bd35-f994ec06cd12/content> [in Ukrainian].

7. Vityak, Yu. (2022). Perekladats'kyy komentar yak pryom vidtvorennya onimiv u khudozhnikh tvorakh [Translation commentary as a method of reproducing onyms in works of art]. *V. Hnatyuk Southern Ukrainian National Pedagogical University. V Ukrayins'ka filolohiya v konteksti rozvytku yevropeys'koyi naukovoï dumky: materialy vseukrayins'koyi naukovoï konferentsiyi z mizhnarodnoyu uchastyu prysvyacheni 85-richchyu vid dnya narodzhennya profesora Dmytra Buchka (10-11 lystopada 2022 roku) – In Ukrainian Philology in the Context of the Development of European Scientific Thought: Materials of the All-Ukrainian Scientific Conference with International Participation Dedicated to the 85th Anniversary of the Birth of Professor Dmytro Buchko (November 10-11, 2022)* (s. 47–52). TNPU im. V. Hnatyuka. http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/28021/1/Conf_Filolog_Bychko.pdf [in Ukrainian].